

6. *Нестеров Е.М.* Геология в школьном географическом образовании: история и проблемы // География и экология в школе XXI века. – 2007. – № 4. – С. 10–15.

7. *Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш.* Загальна географія: Підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Генеза, 2006. – 240 с.

8. *Свинко Й.М., Сивий М.Я.* Геологія: Підручник. – К.: Либідь, 2003. – 480 с.

9. *Стадник О.Г., Довгань Г.Д.* Загальна географія. 6 клас: Зошит для практи. робіт / За заг. ред. А.Й. Сиротенка. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2009. – 64 с. + Додат. (8 с.).

10. *Стадник О.Г., Довгань Г.Д.* Загальна географія. 6 кл.: Підруч. для загальноосвіт. навч. закладів / За заг. ред. А.Й. Сиротенка. – Харків: Вид-во «Ранок», 2006. – 224 с.

Е.В. Копилец

ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ СОДЕРЖАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ АТЛАСОВ ДЛЯ 6 КЛАССА

В статье изложены результаты сравнительного анализа геологического компонента украинских географических атласов для 6 класса. Во всех атласах выявлены существенные недостатки в подаче соответствующей информации, что в значительной степени обусловлено несовершенством учебной программы и учебников. Замечания прежде всего касаются иллюстраций, изображающих внутреннее строение Земли. Наиболее серьезным недостатком собственно картографического материала является отсутствие в большинстве атласов карты строения земной коры, или тектонической карты, что не дает возможности выполнить предусмотренную программой практическую работу.

Ключевые слова: изучение географии в 6 классе, содержание географического атласа, геологическая составляющая содержания географического атласа.

УДК 911:371.3

О.В. Корнєєв

Інститут педагогіки НАПН України, м. Київ

МЕТОДИ І ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлюються методи і форми використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії у профільній школі. Розкрито досвід роботи вчителів географії з питань краєзнавчої діяльності з учнями.

Ключові слова: методика викладання географії, краєзнавство, профільна школа.

O. Korneyev

METHODS AND FORMS OF USING REGIONAL-STUDY MATERIAL IN THE LESSONS OF GEOGRAPHY AT THE PROFILE SCHOOL

The article deals with the methods and forms of using regional-study material in the lessons of Geography at the profile school. The experience of Geography's teachers on the problem of regional-study activities pupils is revealed.

Keywords: methods of the teaching Geography, regional-study, profile school.

Постановка проблеми. Профільна школа у розвитку національної освіти займає провідне місце. Випускники мають можливість після закінчення її обирати професії, за якими вони працюватимуть. У виборі професії велике значення мають краєзнавчі знання під час вивчення фізичної, економічної, соціальної і політичної географії. Зараз географічне краєзнавство впроваджується в усіх навчальних середніх закладах освіти. Зародилось воно давно. Більш-менш активізувалася діяльність учителів-краєзнавців у роки Радянської влади і продовжується нині в Україні. Цьому сприяють нові підходи у розвитку суспільства, що обумовили і загострили завдання географічної освіти. Тому в сучасний період має місце і розвиток географічного краєзнавства.

Для вчителів географії профільної школи підготовлено навчальну програму «Розвиток шкільного географічного краєзнавства», схвалену до використання у навчально-виховному процесі Науково-методичною радою з географії МОН України, протокол № 4 від 9.11.2006 [4]. Завдання програми – допомогти вчителям проводити краєзнавчу роботу в процесі викладання географії взагалі і при вивченні елективного курсу «Географічне краєзнавство» зокрема.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз психолого-педагогічних і методичних джерел з географії дав можливість простежити закономірності становлення і розвитку шкільного географічного краєзнавства у профільній школі. Про форми і методи використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії писали К.Ф. Строев [7], М.П. Крачило [5], В.В. Обозний [6], В.В. Бенедюк [3] та ін. У поняття «краєзнавство» дослідники вносили різний зміст. Так, у 20-і рр. XX ст. воно розглядалось як метод синтетичного вивчення якої-небудь певної, що виділяється за адміністративними, політичними або господарськими ознаками, відносно невеликої території [4]. У 30-і рр. краєзнавство визначалось як «суспільний рух, що об'єднує місцеве трудове населення, що активно бере участь у будівництві всього краю на основі всебічного його вивчення» [2]. Відзначалось, що «Краєзнавство є комплекс наукових дисциплін різних за змістом і окремих методів дослідження, але провідних у своїй сукупності до наукового і всебічного пізнання рідного краю» [2].

Формулювання цілей статті. Географічне краєзнавство передбачає два завдання: одне з них – всебічне вивчення своєї місцевості і накопичення краєзнавчого матеріалу; друге – використання цього матеріалу у викладанні географії. Саме на другому завданні ми і зупинимось у даній статті. Здійснення краєзнавчого принципу у викладанні географії вимагає від учителя поєднання різних методів і прийомів навчальної роботи у профільній школі.

Виклад основного матеріалу. З метою спостереження сучасної дійсності, яка необхідна в географії, краєзнавство повинно здійснюватись безперервно і послідовно. В цьому випадку матеріал, який вивчається, необхідно викладати через призму своєї місцевості. Використання прикладів краєзнавчого характеру роблять навчання більш зрозумілим і доступним. М.М. Баранський писав: «Назвіть окремі одиничні приклади такого використання вже у відомій

мірі переключають викладання з книжкових рейок на реальне життя [1]. У зв'язку з цим, підкреслимо ще раз, що «краєзнавчий матеріал є складовою частиною навчальних програм з географії у середній школі» [7, с.183]. Усі курси шкільної географії побудовані у відповідності з вимогами сучасного рівня географічної науки і завданнями подальшого зміцнення зв'язку навчання і виховання з оточуючою місцевістю, де живуть учні.

Курс «Рідний край» (5 клас) є перехідною ланкою між початковою природничою освітою учнів, що сприяє накопиченню відомостей про оточуюче середовище, і наступною географічною освітою, яка полягає у пізнанні причин, явищ і процесів природи і суспільства. Мета курсу – ознайомити учнів з природою, населенням, господарською його діяльністю, культурою і побутом. На основі цього вчитель формує початкові географічні й історичні краєзнавчі знання.

Курс «Загальна географія» (6 клас) дає учням загальні знання про природу - літосферу, гідросферу, атмосферу, біосферу. Це стає визначальним при розгляді природних комплексів і встановленні зв'язків між окремими компонентами. Важливими для здобуття краєзнавчих знань є екскурсії по рідній місцевості. У 7 класі учні вивчають курс «Географія материків і океанів». Він має обмежені можливості щодо використання краєзнавчих матеріалів, але в ньому є чимало тем, які можна вивчати у порівнянні з місцевістю, де проживають учні. У 8–9 класах вивчається «Географія України». Тут на перше місце з географічного краєзнавства виходить тема про свою область - як складову частину України.

У курсах соціальної і економічної географії світу учні знайомляться з розвитком економіки і соціального стану держав. Вивчаючи розвиток галузей промисловості, сільського господарства і транспорту окремих країн, учитель порівнює цю інформацію з розвитком господарства своєї місцевості.

У профільній школі вчитель працює за спеціальною програмою, яка має глибокий зміст історичного підходу за сприяння географічної характеристики становлення історико-географічного краєзнавства [5]. Основний зміст елективного курсу «Географічного краєзнавства» присвячений економічному і соціальному стану країн світу і України та історичному розвитку географічного краєзнавства. Тут повинно бути першочерговим послідовне використання краєзнавчого принципу у навчанні економічної і соціальної географії в середньому навчальному закладі і у профільній школі. Сюди ми віднесли історичний розвиток географічного краєзнавства за певними етапами, розміщення населення і господарства за періодами, територіальний поділ та інтеграцію праці, територіально-виробничий комплекс, економічний район, регіональний поділ тощо.

У змісті цього курсу фігурують глибоке і точне засвоєння фундаментальних похідних і категорій - розміщення населення і господарства свого краю, соціально-економіко-географічне положення, регіональний поділ праці, її інтеграція тощо. Звертається увага на закони економічної і соціальної географії. Результативним є опанування понять і законів на прикладі місцевих фактів, відомих і доступних для розуміння учням.

Основні форми краєзнавчої роботи такі: краєзнавча робота на уроках, заняття гуртків, організація краєзнавчих вечорів, круглих столів, тижнів і декад географії з елементами краєзнавства; випуск стіннівок, фотомонтажів, усних журналів по радіо, проведення туристських походів, близьких і далеких екскурсій. Важливе значення має пошукова індивідуальна діяльність учнів під керівництвом учителя, участь учнів у Малій академії наук. Використання форм у краєзнавчій роботі залежить від умов організації запланованих заходів.

Методи використання краєзнавчих матеріалів на уроках різноманітні. Головне – треба досконало знати свій край і мати краєзнавчий матеріал в кабінеті географії. Навчання учнів за краєзнавчим матеріалом будується за відомою класичною схемою викладу змісту цього матеріалу з наступним закріпленням і контролем якості засвоєння. Для цього в пропонованій програмі і елективному курсі «Географічне краєзнавство» розділи поділені на блоки, які являють собою уривки краєзнавчої інформації і розумових дій. Це викликає раніше накреслений розвиток пізнавального процесу. Викладаються краєзнавчі знання за принципом укрупнення дидактичних одиниць. Така структура (побудова) допомагає засвоїти логіку і основні ідеї краєзнавчого матеріалу, виробляє уміння причинно-наслідкового мислення.

Основний із блоків – інформаційний краєзнавчий блок (ІКБ). Зміст цього блоку - репродуктивний, звичайна інформація про географічне розташування природних об'єктів. Блок має велике значення: запитання, завдання і краєзнавчі повідомлення мають конкретну компактність і досягаються шляхом структурованих знань, вичення головних ідей, точних і коротких формулювань. Другий блок – це поширений краєзнавчий блок (ПКБ). Цей блок входить органічно в ІКБ. Він також має репродуктивне спрямування, але ширший за перший. Він доповнює його і конкретизує окремі положення. Цей блок «оживляє» теоретичну краєзнавчу інформацію, містить яскраві пізнавальні факти і різні приклади. Третій блок – проблемний. Це вивчення причинно-наслідкових зв'язків при вивченні поверхні своєї місцевості, гідросфери, атмосфери і біосфери. Використання вчителем проблемності при вивченні свого краю збуджує думку учня, підштовхує його до власних висновків, привчає думати, шукати відповідь на вияснення причин. Важливе значення у пропаганді краєзнавчих знань має блок самоконтролю і корекції (БСК). Він призначений для перевірки розуміння головних краєзнавчих ідей, забезпечення міцності засвоєння краєзнавчих знань.

Методика використання краєзнавчого матеріалу різноманітна. Із методів перше місце займає розповідь, звичайна, проста, але емоційна. Головне, щоб учень відчув, що вчитель сам захоплений змістом краєзнавчого матеріалу, глибоко знає життя, побут і культуру населення свого краю, його природу. Тоді розповідь буде цікавою і потрібною для учнів. У здобутті краєзнавчих знань важливе значення має метод бесіди. Вчитель задає цікаві запитання, учень відповідає. Підсумок підводить вчитель, де повністю відіграє позитивну роль блок самоконтролю і корекції краєзнавчих знань. За дослідженнями В.В. Бенедюк [3], оцінка значення краєзнавчої роботи у

діяльності вчителя відіграє роль інформаційної бази для розкриття основних географічних понять і закономірностей, сприяє формуванню світоглядних позицій школярів, їх національного самоусвідомлення, розвиває інтерес до географічних знань краєзнавчого характеру сприяє моральному та фізичному загартуванню учнів; формує риси патріотизму, любові до свого краю і Батьківщини.

Важливе значення у профільній школі має застосування краєзнавчої інформації для обґрунтування краєзнавчих понять і закономірностей. У цій школі існує певний розрив між позаурочним краєзнавством і краєзнавчою роботою безпосередньо на уроці. Старшокласники менше займаються краєзнавчою роботою поза уроками, а більше слухають інформації про краєзнавчі дослідження на уроках і на заняттях у гуртках. Тому тут потрібне живе слово вчителя – мовленнєва компетенція, яка виявляється в умінні використовувати мовні засоби для побудови розмови з учнями й розуміння краєзнавчих матеріалів.

Структура методів краєзнавчого навчання має об'єктивну і суб'єктивну частини. Об'єктивна частина методів обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні у будь-якому методі, незалежно від його використання різними вчителями [7]. У цій частині відображаються загальні для всіх дидактичні положення, вимоги законів і закономірностей, принципів і правил та постійні компоненти мети, змісту, форм навчальної діяльності. Суб'єктивна частина методів обумовлена *особистістю педагога*, особливостями підготовки учнів до сприймання краєзнавчого матеріалу, конкретними умовами здобуття краєзнавчих знань. Краєзнавчий підхід у галузі використання методів дозволяє вчителеві проявити власну творчість, індивідуальну майстерність у подачі краєзнавчого матеріалу на уроках у профільній школі.

Методика використання краєзнавчих матеріалів на уроках не відрізняється від методики використання будь-якого географічного матеріалу. Тут змінюється лише зміст самого матеріалу. Основні групи методів у розвитку краєзнавчої освіти на основі психолого-педагогічної літератури (А.М. Алексюк, Ю.К. Бабанський, І.Я. Лернер, М.І. Махмутов, В.Ф. Паламарчук, В.І. Паламарчук, І.П. Підласий, М.М. Скаткін і ін.) такі: 1) методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; 2) методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності та 3) методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності. У цих трьох групах методів відображається взаємодія педагогів і учнів. Стимулюючий вплив учителя веде до розвитку мотивації краєзнавчого навчання в учнів, тобто внутрішнього стимулювання навчання, а контролюючі дії вчителів співпадають із самоконтролем учнів.

У першу групу методів краєзнавчого навчання слід включати методи словесної передачі знань і слухового сприйняття краєзнавчої інформації (словесні методи: розповідь, лекція, бесіда); методи наочної передачі і зорового сприйняття краєзнавчої інформації (наочні методи: ілюстрація, демонстрація приладів, муляжів тощо) і методи передавання краєзнавчої

інформації за допомогою практичних дій, кінестезичного сприйняття; кінестезія – сприйняття руху, положення частин власного тіла і зусиль [9]. Практичні методи – це виконання завдань, підібраних тестів краєзнавчої тематики, практичні і самостійні роботи, що виконуються в класі і на місцевості: вимірювання відстаней від свого будинку до школи або іншого об'єкта, участь в екскурсіях, туристичних походах, робота на пришкольніх ділянках, оформлення географічних майданчиків і ін.

Виокремлені методи – словесні, наочні, практичні – не можна вважати обґрунтованими тільки в зовнішньому плані з точки зору джерел краєзнавчої інформації. Вони мають певну основу і у внутрішньому – через характеристику форм мислення (краєзнавчий опис місцевості, де живуть учні: опис природних багатств, населення і його господарської діяльності, культури, побуту тощо).

Учитель географії у своїй роботі використовує методи організації і здійснення навчально-пізнавальної краєзнавчої діяльності. Лідуюче положення тут займають словесні методи навчання: розповідь, лекція і бесіда.

Розповідь – це метод, який передбачає усний виклад змісту краєзнавчого матеріалу, який не перебивається запитаннями до учнів. Під час розповіді учитель розкриває зміст теми, здійснює виклад за певним планом. Чітко і послідовно виділяє головне, істотне; застосовує ілюстративний матеріал і наводить переконливі факти і приклади природних і суспільних явищ краєзнавчого характеру. Розповідь може бути вступна до теми, коли вчитель готує учнів сприймати новий краєзнавчий матеріал. Вступна розповідь повинна бути цікавою, емоційною, відносно короткою і яскраво викладеною, що дозволяє викликати пізнавальний інтерес до теми уроку, пробудити потребу в її активному засвоєнні. Розповідь кінцева (заключна) проводиться в кінці уроку. Учитель дає завдання учням для подальшої самостійної краєзнавчої роботи. Упродовж розповіді вчитель використовує ряд методичних прийомів: виклад краєзнавчої інформації, активізація уваги, прийоми прискорення запам'ятовування, порівняння, співставлення, виділення головного, підведення підсумків.

Розповідь вважається головною умовою засвоєння краєзнавчого матеріалу на основі спостережень і досліджень рідного краю шляхом екскурсій, туристичних походів і конкретних експедиційних мандрювань у природу.

У старшій (профільній) школі більше використовуються і розповідь, і шкільна лекція. За програмою елективного курсу «Географічне краєзнавство» учитель при викладі матеріалу застосовує елементи лекції або повністю викладає лекційним методом (наприклад, теми «Витоки географічного краєзнавства», «Розвиток географічного краєзнавства в XIX ст.», «Місце географічного краєзнавства в період Українського відродження в 1900–1917 рр.» й ін.). Лекція в профільній школі – це один з словесних методів навчання, що передбачає усний виклад краєзнавчого або іншого навчального матеріалу, який відрізняється більшою ємністю, ніж розповідь, більшою складністю логічних побудов, образів, доведень, порівнянь і узагальнень. Лекція, як правило, у профільній школі займає майже весь час на уроці, а

розповідь лише – частину уроку. В ході лекції вчитель використовує методичні прийоми усного викладу краєзнавчої інформації, підтримує увагу впродовж тривалого часу, активізує мислення учнів, використовує прийоми забезпечення логічного запам'ятовування, переконань, аргументації, класифікації, систематизації, загальних висновків.

Умовами ефективного проведення лекції вважаються чітке продумування і повідомлення учням плану лекції, логічна побудова викладу за планом, обов'язково з доведеннями і систематизованими висновками. Важливо у викладі дотримуватись науковості і доступності фактів і прикладів, що оприлюднює вчитель; вміти оригінально пояснити краєзнавчі терміни і поняття, підібрати для закріплення викладеного матеріалу яскраві словесні і наочні ілюстрації. Читати лекції слід у такому темпі, щоб учні могли записати головне, а не просто прослухати факти, які перелічує або пояснює вчитель. Під час записів окремих положень учитель повинен повторити свій виклад, щоб полегшити записи учнів. Лекція і розповідь економлять час, активно керують сприйняттям краєзнавчого матеріалу учнями. Однак, обидва ці методи не дозволяють учням широко висловлювати свої судження, що гальмує розвиток їх мислення.

Бесіда як метод сприяє тісному спілкуванню учнів з учителем. Вона передбачає розмову, яка організовується за допомогою системи фактів, прикладів, нових понять і закономірностей. Під час застосування бесіди використовуються прийоми постановки запитань (основних, додаткових, навідних і ін.), прийоми обговорення відповідей і думок учнів відносно відповідей, прийоми обговорення запитань і прийоми формулювання висновків з усієї бесіди. Метод бесіди зацікавлює учнів, бо тут проявляються уміння відповідати, їх знання, сміливість, рішучість, упевненість і розуміння ситуації, у якій учні знаходяться.

Запитання для бесіди з учнями готуються заздалегідь. Вони повинні бути наукові, цікаві, доступні для сприйняття учнями. Повинна бути єдність простих і складних запитань, бо легкі запитання до учнів гальмують хід логічної цілісності, а дуже складні стають недосяжними для обговорення з учнями. Можливі запитання проблемного характеру, коли учні повинні відшукати причинно-наслідкові зв'язки, пригадати знання, раніше засвоєні, нові приклади використання їх у розв'язанні поставлених запитань.

Важливим є метод спостереження. Він дозволяє не тільки познайомити учнів із різноманітними явищами і процесами, що відбуваються у природі рідного краю, з господарською діяльністю людей, але й показати зв'язок природних і економіко-географічних явищ, підвести учнів до розуміння природи як єдиного цілого, що розвивається. Тут учитель використовує прийом порівняння, коли географічний об'єкт своєї місцевості порівнюється з географічним об'єктом теми з навчальної програми. Особливо тут виграють тема «Географія своєї області» (8 клас) і ряд тем з елективного курсу «Географічне краєзнавство».

Широко застосовується у краєзнавстві порівняння географічних явищ, які вивчаються. Можна навести слова відомого методиста географії

І.І. Самойлова: «На використанні аналогії в географії обґрунтований краєзнавчий підхід до вивчення об'єктів і явищ, оскільки він (краєзнавчий підхід) означає перенесення ознак і зв'язків місцевих об'єктів і явищ на об'єкти і явища, розташовані за межами рідного краю».

Висновки. Географічне краєзнавство в профільній школі, як і в загальних середніх закладах освіти, є комплексом наукових дисциплін. Важливою передумовою успішної організації краєзнавчої діяльності є системний підхід до вивчення навколишнього середовища. У статті показано, що головним концептуальним положенням географічної освіти є розвиток географічного краєзнавства, яке має такі ознаки, що обумовлюють можливість управління цим розвитком. Географічне краєзнавство іманентне (притаманне) всім компонентам методики навчання географії в усіх курсах і проявляється у змісті географічного матеріалу і процесі передачі цього матеріалу учням. Форми і методи використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії мають важливе значення в розвитку географічної освіти і всебічного пізнання свого краю.

Рецензент – кандидат педагогічних наук В.С. Яценко

Література:

1. *Баранский Н.Н.* Методика преподавания экономической географии. – М.: Учпедгиз, 1960. – 452 с.
2. *Барков А.С.* Вопросы географии. № 40. – СПб. – М.: Географгиз, 1957. – 43 с.
3. *Бенедюк В.В.* Краєзнавство. Психолого-педагогічні основи краєзнавчої роботи. – Луцьк: ВАТ Волинська обл. друкарня, 2005. – 110 с.
4. *Корнеев О.В.* Методика шкільного географічного краєзнавства, – Харків: Вид. група «Основа», 2007. – 144 с.
5. *Крачило М.П.* Організація роботи з географічного краєзнавства і туризму. – К.: УМК ВО, 1998. – 280 с.
6. *Обозний В.В.* Краєзнавство. – К.: Наук. світ, 2004. – 240 с.
7. *Строев К.Ф.* Краеведение. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
8. *Сучасний стан та перспективи вивчення географії рідного краю у школах.* – Харків: ХДУ, 1994. – 141 с.
9. *Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка.* – К.: Педагог. думка, 2001 – С. 134.

О.В. Корнеев

МЕТОДЫ И ФОРМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ В ПРОФИЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье освещаются методы и формы использования краеведческого материала на уроках географии в профильной школе. Раскрыт опыт работы учителей географии по проблеме краеведческой деятельности с учащимися.

Ключевые слова: методика преподавания географии, краеведение, профильная школа.